

แนวทางการจัดการน้ำเพื่อการทำนาของชุมชนบ้านรัตน ตำบลเชิงแส อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา¹

(Guideline for water management for farming in Banratpun
community Cheangsea sub – district Kasaesin district
Songkhla province)

สุรรัตน์ ชัยเชื้อ และคณะ²
(Sureerat Chaichou, et.al.)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาสถานการณ์การจัดการน้ำในการทำนาพื้นที่ชุมชนบ้านรัตน หมู่ที่ 2 ของตำบลเชิงแส 2. ศึกษาองค์ความรู้เรื่องการจัดการน้ำเพื่อการทำนาที่ผ่านมา และ 3. หาแนวทางการจัดการน้ำสู่การทำนาในพื้นที่ได้อย่างเพียงพอและสามารถทำนาได้ทุกแปลง ใช้เครื่องมือแบบสอบถามเป็นประเด็นคำถามในช่วงที่สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง คือ ชาวบ้านรัตน และผู้รู้เรื่องการจัดการน้ำสู่การทำนาในชุมชน จัดเวทีพูดคุยเสวนากลุ่มผู้ทำนา วิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม โดยจัดเวทีผู้รู้เรื่องการจัดการน้ำและการทำนา ใช้เครื่องมือแผนที่ชุมชนแสดงการทำนาและการทำเกษตรอื่น ๆ ในพื้นที่ วิเคราะห์ข้อมูลจนได้ข้อมูลในเชิงปริมาณด้านการทำนา ต้นทุนการผลิตและรายได้สำหรับข้อมูลด้านการจัดการน้ำในพื้นที่วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์นำไปสู่ข้อเสนอแนวทางการจัดการน้ำที่เพียงพอในการทำนาพื้นที่บ้านรัตน

ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้ 1. การจัดการน้ำในการทำนاب้านรัตนในปัจจุบันใช้น้ำจากคลองเชิงแสเป็นหลัก มีคลองสายในเชื่อมเข้าสู่ทุ่งนา ปัญหาที่ชาวนาประสบคือน้ำไม่เพียงพอในการทำนาในพื้นที่นาดอน เนื่องจาก 1) การบริหารจัดการน้ำจากพื้นที่ต่ำสู่พื้นที่สูงไม่เหมาะสม เพราะต้องสูบน้ำจากพื้นที่ลุ่มไปยังพื้นที่ดอน จึงเกิดความไม่สมดุลของปริมาณน้ำ โดยกว่าน้ำจะถึงพื้นที่ดอนทำให้น้ำในพื้นที่ลุ่มมีปริมาณน้ำที่เกินพอดีอีกทั้งเครื่องจักรในการสูบน้ำไม่ได้ขนาดทำให้ได้น้ำไม่เพียงพอ 2) ขาดการวางระบบและจัดการในการสูบน้ำของเกษตรกร และ 3) ขาดการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการระหว่างหน่วยงานและชาวบ้านผู้ใช้น้ำ 2. องค์ความรู้และแนวทางในการจัดการน้ำในอดีต น้ำในการทำนา

¹ สรุปและเรียบเรียงจากงานวิจัยโครงการ “แนวทางการปรับเปลี่ยนระบบนาเคมีเป็นนาอินทรีย์ของบ้านรัตน หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงแส อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา”

² นักวิจัยชุมชนท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

มีความเพียงพอเนื่องจากทำนาปีครั้งเดียว โดยอาศัยน้ำฝนเท่านั้น แต่ปัจจุบันต้องพึ่งพิงน้ำจากคลองเชิงแสและคลองสายโนเพราะทำนาปรังเพิ่มขึ้น และ3. แนวทางการจัดการน้ำโดยชุมชนมี 6 แนวทาง คือ 1) ทำแก้มลิงกักเก็บน้ำบริเวณพรุฉิมพรี 2) ขุดคลองล้อมรอบเขารัตปูน 3) เปลี่ยนโครงการชลประทานที่ติดตั้งโรงสูบน้ำเป็นท่อไฟเบอร์ฝังดินส่งน้ำจากพื้นที่ต่ำไปสู่พื้นที่สูง 4) ปรับปรุงประตูระบายน้ำบ้านหัวเสม็ดให้มีความกว้างของบานประตูเท่ากับความกว้างของคลอง 5) ขุดลอกตะกอนที่ปากบางเชิงแสและ 6) สร้างจัดตั้งกลุ่มบริหารจัดการน้ำในระดับหมู่บ้านรัตปูน

คำสำคัญ : แนวทางการจัดการน้ำ นาดอน ชุมชนบ้านรัตปูน

ABSTRACT

This research is aimed to: 1) study the water management for farming in Moo 2 Ban Rat Poon, Cheangsea Tambon; 2) learn the way the water has been management for farming by the farmers; 3) find out how to manage water for farming effectively, with adequate water for irrigation in every rice field. A set of questionnaires was employed to collect the data from the subjects of this study i.e. the farmers in Moo 2 Ban Rat Poon and the water management experts. In addition, a seminar, and in-deep interview were conducted. Therefore, both quantitative and qualitative set of data were collected and analyzed in order to find the effective water management procedure.

The findings showed that: 1) since the current water management in Ban Rat Poon is manly dependent on the water from Khlong Cheangsea for irrigation and farming, the common problem is that there is not enough water for highland paddy field. This is because: a) the inappropriate irrigation system, including the wrong size of water pump used by the framers, which cause the imbalance water between the lowland and the highland: b) the lack of well-planned, well-managed water diversion system; c) the lack of active participation and cooperation from the farmers and government officers involved in settling a common

ground solution: 2) To date, it is necessary for the farmers to rely more on the water irrigated from Khlong Cheangsea and Khlongsai, mainly because they need more rice and profits from double-crop field: 3) The community has 6 ways of managing water: a) building water catchment area in Pru Chim Pree; b) digging the canal go around the Ratpun moyntain; c) uninstalling the water pump of government irrigation project, and building up the fiber tube plotted underground in order to irrigate and divert the water from the lowland to the highland instead; d) repairing the floodgate of the door and the canal has the same width at Banhuasamed; e) dredging sediment at Cheangsea embouchure; f) set up the water management group in Banratpun community.

Keywords : water management for highland paddy field, Banratpun community

ความเป็นมาและสภาพปัญหา

ตำบลเชิงแส อำเภอกะสสินธุ์ จังหวัดสงขลา มีสภาพพื้นที่เป็นภูเขาบริเวณรอบ ๆ เชิงเขาเป็นที่ราบลุ่มพื้นที่นาและมีต้นโตนดจำนวนมากขึ้นตามคันนา ป่าพรุ มีคลองเชิงแส ไหลผ่านหมู่บ้านแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านมีรายได้หลักจากการทำนา ตามด้วย ทำน้ำตาลโตนด

ในอดีตตำบลเชิงแสมีการทำนาปีละ ๑ ครั้ง เรียกว่านาปี ใช้น้ำฝนเป็นหลักในการทำนา เพื่อปลูกข้าวไว้บริโภคอย่างเดียว การทำนาโดยใช้แรงงานคนและสัตว์ในการไถนา มูลวัว และควายนำมาเป็นปุ๋ยบำรุงดินข้าว ช่วงเก็บเกี่ยวมีการลงแขกเก็บข้าวร่วมกัน มาในช่วงปี พ.ศ.2525 มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นตัวตั้งจากศูนย์กลาง ได้ส่งเสริมให้มีการทำนามากกว่า 1 ครั้งจากเดิมทำเฉพาะนาปี เริ่มมีนาปรังเกิดขึ้น ทำให้ใน 1 ปี มีการทำนาถึง 2 ครั้ง คือ นาปีและนาปรัง ส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีเพราะให้ผลผลิตเร็วและผลิตข้าวได้มากขึ้น มีสารเคมี กำจัดศัตรูพืชเข้ามาใช้แทนการถอนหญ้าหรือดายหญ้า ชาวนามุ่งเน้นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการทำนา แต่มีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นจากการซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลง รวมทั้งเกิดการจ้างแรงงานขึ้น ได้แก่ จ้างหว่านข้าว จ้างฉีดยาฆ่าแมลง จ้างเก็บเกี่ยว ค่าใช้จ่าย ที่เพิ่มสูงขึ้นทำให้ชาวนาประสบภาวะขาดทุน ขายข้าวได้ราคาเท่าเดิม และในแต่ละปีพื้นที่

ตำบลเชิงแสประสบปัญหาน้ำท่วมนาข้าว พื้นที่นาได้รับความเสียหาย รายจ่ายจึงเกิดขึ้นมากกว่ารายรับ

ปัญหาหลักของการทำนาในปัจจุบันนอกจากภาวะหนี้สินที่เกิดขึ้นจากต้นทุนการผลิตด้วยระบบเคมีที่ใช้ในการทำนา (แผนอยู่เย็นเป็นสุขอยู่รอดปลอดภัย, มปป. : 16) ยังมีปัญหาหลักในเรื่องของการจัดการน้ำสู่เข้าสู่พื้นที่นา น้ำในคลองเชิงแสมีไม่เพียงพอต่อจำนวนนาข้าว ชลประทานได้สูบน้ำจากทะเลสาบสงขลาเข้าสู่คลองเชิงแส และไหลเข้าสู่เหมืองซอยและชาวนาจะสูบน้ำจากเหมืองเข้าสู่พื้นที่นาของตนเอง เมื่อมีการสูบน้ำจากคลองเข้านาพร้อม ๆ กัน ทำให้น้ำในคลองมีปริมาณลดลง เกิดปัญหาน้ำไม่เพียงพอ เนื่องจากมีการทำนาไม่ตรงกัน ทำนาปีละ 2 ครั้ง นาปีอาศัยน้ำฝนและน้ำจากเหมืองเป็นหลักเพราะฝนไม่ตกตามฤดูกาล นาปรังใช้น้ำจากเหมืองเป็นหลัก แนวคิดของชาวบ้านในการจัดการน้ำจึงมีอยู่ 2 ส่วน คือ 1) ทำอย่างไรให้มีช่วงการทำนาที่ตรงกัน เพื่อให้เกิดการจัดการน้ำที่ไม่ขัดแย้งและมีปริมาณน้ำที่เหมาะสมรวมทั้งได้พักฟื้นสภาพพื้นดิน และ 2) การจัดหาแหล่งน้ำเพิ่มเติมจากทุนที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อหาแนวทางการจัดการน้ำร่วมกัน (อ้างอิงข้อมูลจากเวทีวิเคราะห์ปัญหาชุมชน วันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2553 ณ โรงเรียนบ้านรัตปุน)

ทางทีมวิจัยจึงมีความสนใจที่จะใช้เครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ศึกษาข้อมูล สาเหตุ แนวทางการจัดการน้ำสู่การทำนาอย่างพอเพียง ข้อมูลที่ได้จะนำเสนอให้กับชาวนาในพื้นที่และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้รับรู้ข้อมูล สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำนาในปัจจุบันให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมส่งเสริมการทำนาและการจัดการน้ำได้ตรงกับความต้องการและปัญหาของชุมชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์การจัดการน้ำในการทำนาชุมชนบ้านรัตปุน ตำบลเชิงแส อำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา
2. ศึกษาองค์ความรู้เรื่องการจัดการน้ำเพื่อการทำนาที่ผ่านมา
3. เพื่อหาแนวทางการจัดการน้ำสู่การทำนาในพื้นที่ได้อย่างเพียงพอและสามารถทำนาได้ทุกแปลง

วิธีการศึกษา

1. เตรียมทีมงานสร้างความเข้าใจในแนวทางการดำเนินงานวิจัยร่วมกัน โดยการ จัดประชุมเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจการดำเนินงานวิจัย ร่วมกันกำหนดเนื้อหาวิจัยและเตรียม เครื่องมือในการเก็บข้อมูล
2. สร้างความเข้าใจกับชุมชนต่อการดำเนินงานวิจัย โดยจัดเวทีเปิดโครงการวิจัย เพื่อทำความเข้าใจวัตถุประสงค์การวิจัย และแนวคิดหลักการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และ กิจกรรมที่จะดำเนินการ พร้อมทั้งหาแนวร่วมในการทดลองปฏิบัติจริง
3. ศึกษาข้อมูลการจัดการน้ำจากอดีตถึงปัจจุบัน
 - 3.1 การศึกษาสถานการณ์ของการจัดการน้ำ โดยการสัมภาษณ์ผู้รู้และภูมิปัญญา ที่มีในพื้นที่ การจัดเวทีกลุ่มย่อย และใช้เครื่องมือแผนที่เส้นทางน้ำ
 - 3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาแนวทางการจัดการน้ำ โดยการจัดเวทีกลุ่มย่อย วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และแนวทางการจัดการน้ำ

ผลการศึกษา

1. บริบททั่วไปของบ้านรัดปุน

บ้านรัดปุน หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงแส อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา มีพื้นที่ประมาณ 3,210 ไร่ จำนวนครัวเรือน 191 หลังคาเรือน สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มและป่าพรุมีน้ำขัง มีคลองเชิงแสไหลผ่านจากปากบางบ้านเชิงแสหมู่ที่ 4 สู่หมู่ที่ 2 บ้านรัดปุน และหมู่ที่ 1 บ้านเขาใน ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและตาลโตนดถึง 153 ครัวเรือน การทำนาในปัจจุบันจะทำนาปีละ 2 ครั้ง คือ ทำนาปี (ช่วงเดือนกันยายน - กุมภาพันธ์) และทำนาปรัง (ช่วงเดือนเมษายน - กันยายน) พันธุ์ข้าวที่ใช้ในการทำนา ได้แก่ พันธุ์ข้าว ชัยนาท 1,2 ข้าว กข.13 ข้าวนางพญา ข้าวหอมนิล ข้าวสังหยด ข้าวหอมสุพรรณ และ ข้าวหอมแดง โดยพันธุ์ข้าวส่วนใหญ่มีอายุตั้งแต่ปลูกจนเก็บเกี่ยวประมาณ 3 เดือน ชาวนาส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยเคมีในการบำรุงต้นข้าวและใช้ยาฆ่าแมลงกำจัดวัชพืชในทุ่งนา

ภาพที่ 1 แผนที่ชุมชนบ้านรัตปุน พื้นที่ทำนาและการเกษตรผสมผสานและ
การจัดการน้ำในการทำนา

2. การจัดการน้ำในการทำนากันรัตน

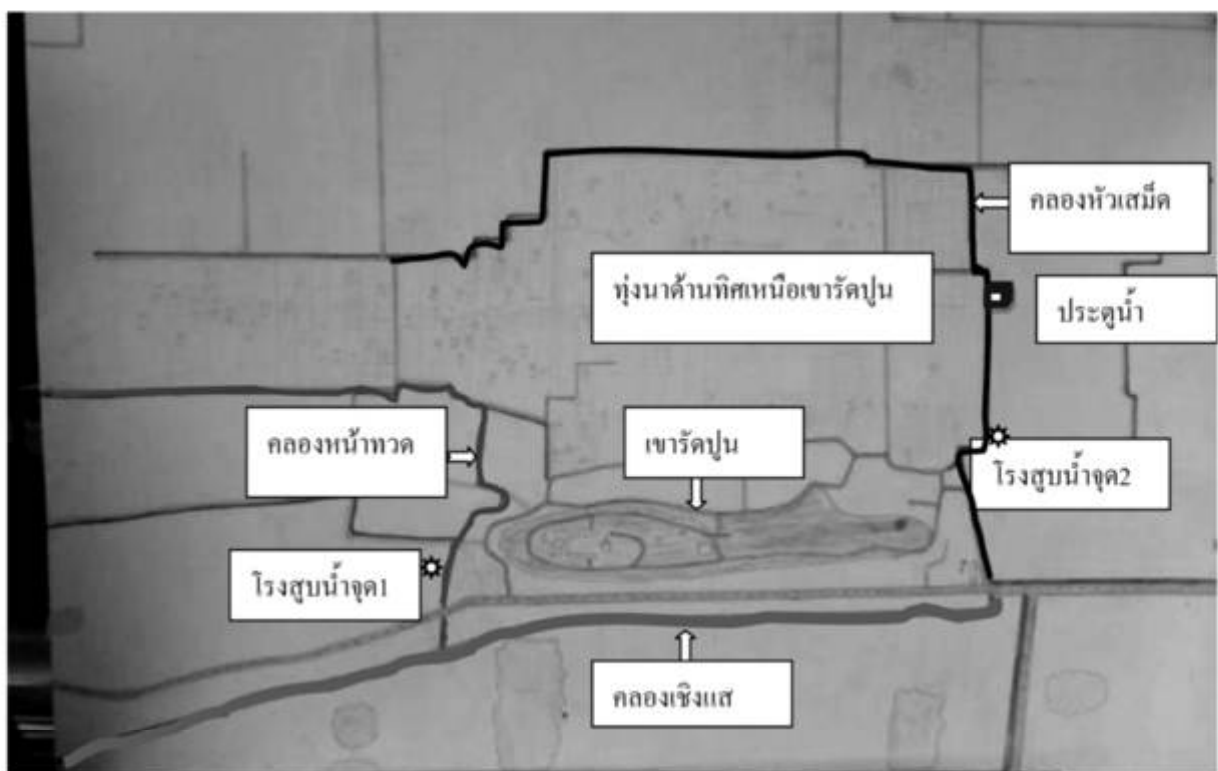
ในอดีตก่อนปี พ.ศ. 2517 ชาวบ้านทำนาปีละครั้ง โดยอาศัยน้ำฝน การจัดการน้ำจึงเป็นลักษณะการถ่ายน้ำออกจากผืนนาของตนเอง ผ่านผืนนาของเพื่อนบ้าน ถ่ายต่อ ๆ กันเป็นทอด ๆ จากพื้นที่สูงลงสู่พื้นที่ต่ำซึ่งพื้นที่ต่ำจะอยู่บริเวณเขารัตปุน ลงมาสู่พื้นที่พุมพิลและไหลลงสู่คลองเชิงแสและออกสู่ทะเลสาบสงขลาด้านทะเลตะวันตกคือปากบางเชิงแส

ต่อมา เมื่อมีการส่งเสริมการทำนาปีละ 2 ครั้งในปี พ.ศ. 2525 ชาวบ้านได้ร่วมกันขุดคลองสายในเชื่อมจากคลองเชิงแสเข้ามาในบ้านรัตนจำนวน 5 สายคลองด้วยกันเพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำนา ได้แก่ สายที่ 1 คลองหัวเสม็ด ขุดเมื่อปี พ.ศ. 2523 สมัยผู้ใหญ่บ้านจันทร์ เริ่มขุดลอกจากโรงเรียนบ้านรัตน เป็นทางยาว ตลอดถึง หัวเสม็ด ชาวบ้านบริจาคที่ดินเพื่อทำการขุดคลอง คลองกว้าง 3 เมตร ลึก 1.5 เมตร สายที่ 2 คลองหน้าทวด ขุดเพื่อนำน้ำจากคลองมาใช้ในการทำนา เริ่มขุดต่อจากคลองเชิงแส ที่ดินคลองเป็นของชาวบ้าน เจ้าอาวาสวัดบนเขา ท่านพระครูศรีรัตนธำรงได้เรียไรเงินชาวบ้านเพื่อทำการขุดซื้อที่ดิน โดยใช้รถขุด สายที่ 3 ขุดต่อจากคลองสายหมอนในพื้นที่ใช้รถขุดเช่นกัน สายที่ 4 คลองไล่ไก่ ขุดพร้อมกับคลองสายที่ 2 ใช้รถขุด และสายที่ 5 คลองสายหมอน ขุดโดยใช้แรงงานคนเช่นเดียวกัน

โดยชาวบ้านจะขอเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่จากชลประทานมาสูบน้ำเพื่อเข้าพื้นที่นา ในช่วงฤดูกาลทำนาปรัง ซึ่งจะตั้งเครื่องใหญ่ไว้บริเวณจุดที่สามารถผันน้ำเข้าคลองสายย่อยได้ ได้แก่ หัวเสม็ดและหน้าหวด ต่อจากนั้นชาวบ้านก็จะใช้เครื่องสูบน้ำเล็กของตนเองส่งน้ำเข้าที่นา ส่วนการปล่อยน้ำจากที่นาเมื่อไม่ต้องการใช้น้ำแล้ว ก็ปล่อยลงสู่สายเหมืองย่อยที่ได้ขุดไว้ มาออกยังคลองย่อยบริเวณเขารัดปุน เพื่อไปออกสู่คลองเชิงแสบริเวณตอนล่างของเขารัดปุน

เมื่อน้ำเริ่มไม่พอใช้ในการทำนา เนื่องจากชาวบ้านเริ่มทำนาปรังหลายราย จึงขอให้ทางชลประทานช่วยในการชักน้ำเข้านา โดยการตั้งเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่จากปากบางเชิงแส ให้ไหลผ่านเข้ามาในลำคลองเชิงแส เพื่อชาวบ้านจะได้ชักน้ำเข้าคลองย่อยโดยมีการตั้งเครื่องสูบน้ำใหญ่เข้าคลองย่อย 2 จุด คือ ที่หัวเสม็ดและหน้าหวด เครื่องทั้ง 2 จุดจะทำงานพร้อมกัน เพราะการบริหารจัดการต้องสอดคล้องกับเครื่องสูบน้ำของชลประทานที่ตั้งอยู่ที่ปากบางเชิงแส รวมถึงการทำประตูน้ำไว้ที่คลองย่อยสายหัวเสม็ดโดยองค์การบริหารส่วนตำบลเชิงแส

ต่อจากนั้นชาวบ้านจะชักน้ำจากคลองย่อยเข้าพื้นที่ตนเองได้ วิธีการจัดการสูบน้ำ บางคนที่ไม่มีเครื่องสูบน้ำก็จะรวมกลุ่ม รวมเงิน เพื่อเติมน้ำมันสูบน้ำเข้านา และตั้งกติกา เช่น ในระหว่างที่กลุ่มได้มีการสูบน้ำ คนที่ไม่ได้รวมเงินก็ไม่สามารถเข้ามาสูบน้ำได้ รวมถึงการทำประตูน้ำไว้ที่คลองย่อยสายหัวเสม็ด

ภาพที่ 2 การขุดลอกคลองย่อยเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่การทำนา ครั้งที่ 2 ของบ้านรัตปุน และการสร้างประตูน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ

ปัญหาที่เกิดขึ้นคือน้ำไม่พอใช้โดยเฉพาะช่วงเดือนมีนาคม ที่ต้องมีการสูบน้ำจากคลองเชิงแส เข้าคลองย่อย เพราะมีการทำนาปรังพร้อมกัน น้ำไม่เพียงพอ คนที่มีที่นาอยู่ติดริมน้ำช่วงต้นน้ำ จะได้ทำนาก่อน โดยใช้เครื่องสูบน้ำซึ่งมีขนาดเล็ก และต้องรวมกลุ่มกันสูบน้ำในแต่ละครั้ง ใช้เวลาประมาณ 5 วัน สามารถได้น้ำทำนาประมาณ 10 ไร่ ส่วนพื้นที่นาปลายน้ำต้องคอย น้ำให้เข้ามาถึง ลำคลองที่จะผันน้ำเข้ามาของตนเอง แต่ที่สุดท้ายน้ำก็จะแห้งก่อนถึงนา การทำนา ปรังในแต่ละปีจึงไม่สามารถทำได้ทุกคน เนื่องจากไม่สามารถสูบน้ำเข้าสู่ได้ทันในช่วง ฤดูการปลูกข้าว และทำให้เกิดการทำนาไม่พร้อมกัน

หลังจากมีการสร้างถนนสายรัดปุน-เชิงแส ทำให้เกิดการกีดขวางทางน้ำในช่วง ฤดูน้ำหลาก โดยเฉพาะน้ำที่ต้องไหลจากที่สูงลงพื้นที่ต่ำทั้งพุมพิสัยและคลองเชิงแส ทำให้ เกิดปัญหาที่ตามมาอีกประเด็นคือ ปัญหาน้ำท่วมนาข้าวเสียหาย เนื่องจากการระบายน้ำได้ทัน ท่วงที่ ตั้งแต่พื้นที่นาที่ถ่ายน้ำจากคลองหัวเสม็ดเนื่องประตุน้ำมีขนาดเล็กไม่เหมาะสมกับ สภาพคลอง รวมทั้งท่อถ่ายน้ำที่คลองหน้าทวดมีขนาดเล็กไม่สามารถระบายน้ำได้ทันท่วงที่ และเมื่อน้ำลงมาถึงเขารัดปุนก็มาติดถนนสายใหม่รัดปุน-เชิงแส ดังนั้นกว่าที่น้ำจะระบาย ออกได้หมด นาในพื้นที่รัดปุนก็เสียหายไปกว่า 3,000 ไร่ ทำให้ชาวนาต้องหว่านข้าวใหม่ หลายรอบ

ภาพที่ 3 ลักษณะการสูบน้ำเข้านา

นอกจากนี้ยังมีปัญหาน้ำไม่พอใช้ เนื่องจากพื้นที่ต้นน้ำ (ปากบางแส) มีความตื้นเขิน เนื่องจากมีปริมาณตะกอนสูง อันเป็นผลมาจากการสร้างประตุน้ำเพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วม ตามโครงการแก้ไขปัญหาน้ำท่วม

ภาพที่ 4 ความตื้นเขินของปากน้ำที่ปากบางเชิงแส หมู่ที่ ๔

3. แนวทางการจัดการน้ำโดยชุมชน มี 6 แนวทาง ดังนี้

3.1 ทำแก้มลิงกักเก็บน้ำบริเวณพรุฉิมพลี ไม่ใช่ลักษณะการสร้างอ่างเก็บน้ำ แต่ขุดคันดินให้สูงตามแนวพรุเพื่อขังน้ำ เนื่องจากการที่มีถนนสายใหม่รัตปุน-เชิงแส มีระดับสูงกว่าระดับพื้นดินที่อยู่อาศัย ถนนจึงเป็นเหมือนเขื่อนกั้นน้ำ และสามารถนำน้ำจากแก้มลิงนี้มาใช้ในการทำนาปรังได้ โดยการติดตั้งเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ไว้ที่พรุสำหรับสูบน้ำส่งไปตามคลองหัวเสม็ดเพื่อส่งน้ำเข้านา ต่อท่อขึ้นไปยังพื้นที่ดอนบนภูเขา เมื่อสูบน้ำน้ำจะได้ไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ จะทำให้น้ำเพียงพอในการทำนาของพื้นที่เชิงแส

ภาพที่ 5 พรุฉิมพลี พื้นที่สาธารณะเป็นแก้มลิงกักเก็บน้ำในพื้นที่

3.2 ขุดทำคันคลองล้อมรอบเขารัตปุนในหมู่ที่ 2 เนื่องจากขณะนี้มีการขุดคลองแต่ไม่เชื่อมต่อกัน หากมีการขุดช่วงหน้าฝนสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ สูบน้ำไปไว้ให้เต็ม และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำพื้นที่นาโดยส่วนใหญ่อยู่บริเวณเขาในซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำต้องเวนคืนที่ดินริมคลองเพราะเป็นที่ดินที่มีเจ้าของ โดยขุดคลองให้เชื่อมต่อกันไปจนถึงคลองเชิงแส

ภาพที่ 6 เขารัตปุนโดยมีเชิงเขาเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ

3.3 เปลี่ยนแปลงปริมาณของสำนักงานชลประทานที่จัดสร้างโรงสูบน้ำในพื้นที่ดินเขา เป็นฝัगत่อไฟเบอร์ได้ดินจากดินเขาไปลงที่คลองหัวเสม็ดที่อยู่พื้นที่ดอน แล้วค่อยปล่อยน้ำลงมาสู่พื้นที่ต่ำกว่า

ภาพที่ 7

คลองสายย่อยที่ไม่ได้เชื่อมต่อกัน เป็นปัญหาการระบายน้ำช่วงฤดูฝน

3.4 ปรับปรุงประตูระบายน้ำบ้านหัวเสม็ดให้มีความกว้างของบานประตูเท่ากับพื้นที่คลอง เนื่องจากขนาดของประตูน้ำไม่สอดคล้องกับความกว้างของคลอง เพราะในช่วงหน้าฝนซึ่งมีน้ำมากจะระบายน้ำออกไม่ทัน น้ำสามารถผ่านออกไปสู่ทะเลสาบสงขลาได้ไม่ถึง 2 เมตร ทำให้น้ำไหลย้อนกลับมาท่วมพื้นที่นาในเชิงแส ช่วงหน้าแล้งประตูระบายน้ำไม่ได้ขาดการออกแบบให้น้ำจากทะเลเข้ามาใช้ในพื้นที่ได้ ดังนั้นถ้าทุบประตูระบายน้ำออกจึงจะช่วยให้สามารถระบายน้ำได้ทั้งในช่วงหน้าฝนและหน้าแล้ง

3.5 ขุดลอกตะกอนที่ปากคลองเชิงแส เนื่องจากสภาพตรงปากบางมีตะกอนทับถมสูง ทำให้ชลประทานไม่สามารถสูบน้ำเข้ามาคลองสายในได้ การขุดลอกจะทำให้สามารถชักน้ำส่งมายังคลองสายในได้สะดวก ตอนนี้ทางชุมชนได้เสนอขอเรือขุดโคลนไปยังเทศบาลเชิงแส เพื่อดำเนินส่งเรื่องต่อไปยังชลประทาน

3.6 จัดตั้งกลุ่มบริหารจัดการน้ำในระดับหมู่บ้านรัตนปุณ เพื่อวิเคราะห์ปัญหาอย่างต่อเนื่อง จัดทำแผนปฏิบัติการและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาสนับสนุนเพื่อจัดการปัญหาร่วมกัน

สรุปและอภิปรายผล

สถานการณ์การจัดการน้ำในตำบลเชิงแสในปัจจุบัน ยังไม่เพียงพอต่อการทำนาข้าว ซึ่งส่วนใหญ่ทำปีละ 2 ครั้ง ผลจากน้ำไม่เพียงพอทำให้มีการทำนาไม่พร้อมกัน ทั้งนี้พื้นที่บ้านรัตนปุณ เป็นพื้นที่รอบเชิงเขาและเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ดังนั้นชาวบ้านที่มีที่นาใกล้สายคลองส่งน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำ จึงสูบน้ำเข้านาก่อน ได้น้ำปริมาณที่เพียงพอ ในขณะที่นาดอนพื้นที่ด้านทิศเหนือจะต้องคอยน้ำจากคลองด้านล่าง เมื่อน้ำมาถึงพื้นนาจึงสามารถทำนาได้

ปัญหาที่พบในเรื่องการใช้น้ำ คือ ช่วงทำนาปรังอยู่ระหว่างเดือน เมษายน ถึง เดือนกรกฎาคม เป็นช่วงหน้าร้อนต้องใช้น้ำจากคลองที่ผันมาจากคลองเชิงแส ทำให้บางพื้นที่นาไม่สามารถทำนาปรังได้ ซึ่งปัญหานี้สอดคล้องกับงานวิจัยของชุมชนบ้านเก้งและพื้นที่ใกล้เคียงในจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่พบว่าช่วงการทำนาปรังจะอาศัยแหล่งน้ำที่มีอยู่ในพื้นที่ เช่น ลำน้ำชี แต่ต้องมีการตั้งเครื่องสูบน้ำเพื่อส่งน้ำเข้านาให้ทั่วถึง แต่พบปัญหาคือแหล่งน้ำไม่เพียงพอต่อพื้นที่การทำนา และสาเหตุปัญหาการจัดการน้ำที่สอดคล้องกับงานวิจัยของ (ปัญญา โตทอง และคณะ, 2550 : 98) คือรูปแบบประตูน้ำที่มีความกว้างเป็นลักษณะคอขวด คือ การจัดการน้ำโดยการสร้างฝายกักเก็บน้ำ ซึ่งฝายจะมีปัญหาด้านรูปแบบที่เป็นคอขวด คือประตูเปิดปิดน้ำมีขนาดเล็กกว่าความกว้างของคลอง ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่จริงทำให้เกิดผลกระทบในช่วงฤดูฝนน้ำไหลไม่ทัน ทำให้เกิดน้ำท่วมพื้นที่นาได้รับความเสียหาย ส่วนหน้าแล้งก็ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ เพราะวัสดุอุปกรณ์ชำรุดเสียหายจากช่วงน้ำท่วม และขาดการซ่อมแซมทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งได้ศึกษาวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการสร้างประตูให้มีความกว้างเท่ากับขนาดของลำคลอง และบานเปิด-ปิด ของประตูน้ำ เป็นแนวคิดร่วมโดยใช้ภูมิปัญญาของคนในชุมชนโดยติดตามช่วงน้ำขึ้น น้ำลง บานประตูที่ได้ออกแบบให้เหมาะสมกับระบบน้ำในพื้นที่ ซึ่งใช้ได้ผลสามารถแก้ปัญหาเรื่องน้ำไม่เพียงพอในการทำนาได้ และมีการจัดการน้ำสู่การทำนาโดยคนในชุมชน ด้วยการสำรวจสภาพปัญหา วิเคราะห์ข้อมูลและออกแบบประตูน้ำโดยคนในชุมชน และขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานซึ่งได้รับความร่วมมือจนแก้ไขปัญหาได้ ซึ่งตรงกับการแก้ไขปัญหาดังกล่าวของชุมชนบ้านเก้ง ในจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยได้จัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ผู้ใช้น้ำเป็นผู้บริหารจัดการด้านการทำนา

ส่วนหน้าปีทำได้ทุกปี เพราะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก แต่ปัญหาคือ ต้องระวังน้ำท่วมในช่วงหน้าฝน สถานการณ์การจัดการน้ำในตำบลเชิงแสในปัจจุบัน ยังไม่เพียงพอต่อการทำนาข้าว ซึ่งส่วนใหญ่ทำปีละ 2 ครั้ง ผลจากน้ำไม่เพียงพอทำให้มีการทำนาไม่พร้อมกัน ทั้งนี้พื้นที่บ้านรัตน เป็นพื้นที่รอบเชิงเขาและเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ดังนั้นชาวบ้านที่มีที่นาใกล้สายคลองส่งน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำ จึงสูบน้ำเข้านาก่อน ได้น้ำปริมาณที่เพียงพอ ในขณะที่นาดอนพื้นที่ด้านทิศเหนือจะต้องคอยน้ำจากคลองด้านล่าง เมื่อน้ำมาถึงพื้นนาจึงสามารถทำนาได้ ปัญหาในเรื่องการใช้น้ำ คือ ช่วงทำนาปรังอยู่ระหว่างเดือน เมษายน ถึง เดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นช่วงหน้าร้อนต้องใช้น้ำจากคลองที่ผันมาจากคลองเชิงแส ทำให้บางพื้นที่นาไม่สามารถทำนาปรังได้ ส่วนหน้าปีทำได้ทุกปี เพราะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก แต่ปัญหาคือ ต้องระวังน้ำท่วมในช่วงหน้าฝนที่ต้องระบายน้ำให้ทันเวลากันความเสียหายของนาข้าว ดังนั้นทิศทางแก้ไขปัญหาก็ต้องทำควบคู่ระหว่างการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งและน้ำท่วมไปพร้อมกัน

ข้อเสนอแนะ

1. การสร้างกลไกการจัดการน้ำบ้านรัตน (กลุ่มผู้ใช้น้ำ) ให้มีความเข้มแข็งเพื่อบริหารจัดการน้ำ ตลอดจนพื้นที่ต้นน้ำในหมู่ที่ 4 ตำบลเชิงแสที่เป็นปากอ่าวสูบน้ำเข้ามาใช้ในหมู่ที่ 2 ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
2. จัดเวทีประชาคมประชุมชาวนาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเรื่องการจัดการน้ำตำบลเชิงแส เพื่อนำเสนอแนวทางที่ค้นพบจากงานวิจัยสู่การคัดเลือกแนวทางที่สามารถดำเนินการได้ตั้งแต่ระดับชุมชนเองไปจนถึงระดับที่สูงขึ้นและสอดคล้องกับทุกฝ่ายในการทำนาและการทำเกษตรอื่น ๆ ในตำบลเชิงแสและพื้นที่ใกล้เคียง
3. ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องขอรับการสนับสนุนเครื่องสูบน้ำจากคลองใหญ่เข้าสู่คลองสายหลักและคลองสายย่อยในหมู่บ้าน
4. ทำแผนการจัดการน้ำระดับหมู่บ้านประจำปี
5. ปฏิบัติการจัดการน้ำตามแผนงานที่วางไว้ในแต่ละระดับ

บรรณานุกรม

- ปัญญา โตทอง และคณะ. (2550). โครงการรูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรก
หนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านร่วมกับสภาองค์กรชุมชนตำบลเชิงแส.(ม.ป.ป). แผนอยู่เย็น
เป็นสุขอยู่รอดปลอดภัย หมู่ที่ 2 บ้านรัตปุน ตำบลเชิงแส อำเภอกรแสงสินธุ์ จังหวัด
สงขลา ม.ป.พ.
- เวทีวิเคราะห์ปัญหาชุมชน เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2553 ณ โรงเรียนบ้านรัตปุน.